

Tarján Tamás

Kritikusi botanika

Gerold László: Retro

Ötvenegy esztendeje publikál irodalmi kritikát a monográfiával, lexikkal, tanulmány- és színi-bírálat-gyűjteménnyel már ugyancsak elismerést szerzett, 1940-ben született sokoldalú szakember (egyetemi tanár, tanszékvezető, színháztörténész, szerkesztő, tudományszervező). 1961-ben közzétett első könyvrecenzióját ugyan nem sorolta be jelen kötetébe, a címével is a retrospektivitást, vissza- és áttekintő felmérést kiemelő *Retro* – mely „kritikák és röpkritikák” válogatása – azonban így is hossz-metszetet ad az irodalomtudósi, irodalmári életmű egyik vonulatáról. Legrégebben írott szövege 1968-ból, a legfrissebb 2010-ből származik. Kizárólagos tárgya a vajdasági magyar irodalom. Aligha szükséges tehát részletesebben szólnunk arról az egyébként kardinális tényről, hogy Gerold olyan államalakulatban folytatta munkásságát, amely – a hosszan tartó délszláv háború tragédiáját ugyan-csak megélve az ezredfordulón túlsorduló ezerkilencszázkilencvenes években – többször változtatott pusztán nevet is a legutóbbi félszázad során. Az egykori Jugoszlávia, a mai Szerbia társadalmi berendezkedése, hatalmi viszonyai, a népek, nemzetiségek egymás melletti létezésének dilemmái inkább közvetve, mint közvetlenül hagytak nyomot a *Retro* anyagán. Ám nem kétséges, hogy a délvidéki irodalmi élet, irodalomszervezet, könyv- és folyóirat-kiadás, oktatás, olvasáskultúra számos traumája, a vajdasági magyar írók egy részének elvándorlása hatást gyakorolt az alkata szerint tartózkodóan optimista, tárgyszerűen távlatos orientációjú Gerold szemléletére, értékítéleteire, műválasztásaira.

Kevesébé hányatott nemzeti-nemzetiségi sors, kiegyensúlyozottabb geopolitikai klíma, homogénebb nyelvi környezet esetében is sokat nyomna a latban maga a telő idő. A kritikus változása, tudásának érlelődése, ízlésének módosulása – és a kritizált alkotások főleg összességükben, tendenciáikban, trendjeikben mutatkozó, különféle művészeti medrekbe ágyazott változása. A nagy ívű válogatás problematikus idődimenzióinak egyikét Gerold László akként kezelte, hogy mind a *Kritikák*, mind a *Röpkritikák* fejezetben a recenzeált írók nevének ábécérendjébe regulázta a keletkezésüket tekintve így az időben meglehetősen „ugráló” írásokat. (A szövegek eredeti megjelenési helyét és a most már csak szerzői nevet és műcímet tartalmazó jelölésekhez tartozó, a kritikus adta eredeti – sokszor az írások szövegösszefüggéseiben fontosnak bizonyuló – kritikacímeket segítőkész függelék sorolja fel.) A gyűjtemény lehetséges – és az író által az *Utószó* tanúsága szerint remélt – irodalomtörténeti karaktere ezért bizonyos kaleidoszkopikus, virtuális megforgatások nyomán alakulhat ki, hiszen a névregiszter, alkotássor (megelőzve az antológiáktól) mellérendelő sugalmazása mind a linearitás fejlődéselvéit, mind az értékhierarchia struktúráját zárójelbe teszi, nem beszélve a bonyolultabb összefonódásokról (például a vajdasági irodalom és az anyaországi irodalom alakulástörténeti viszonyulásairól. Igaz, e kölcsönösséget Gerold jelen munkája meglepően kevésbé érinti).

Ráadásul ugyan a röpkritikák valóban röpkritikák, rövid és nyomatékos megszólalások, a kritikák viszont részben tanulmányok, vagy legalábbis terjedelmes, olykor lábjegyzetelt szakmai reagálások. A két ciklusból nem különösebben nehéz egyazon olvasói térbe vonni az egymáshoz szegecselsődő anyagtömböket (köztük Gerold monográfia-alanyának, Gion Nándornak a pályájához fűződő öt kritikát), mégis a szokásosnál interaktívabb, lapozgatóbb olvasás kívánatos. Végel László 1967-es *Egy makró emlékiratai* című regényét például (az összevetésben ismét szerep jut majd az időfaktornak) fenntartásai ellenére is elismerően fogadta a mű maradandó értékeit megsejtő, a Salinger- és Šoljan-inspirációkat észlelő bíráló: „Végel nálunk szokatlan szókimondással, nyíltsággal ír. Eközben az sem zavar, hogy regénye erkölcsileg nem a legmakulátlanabb, hősei jellemteleneek, egyes jelenetei pedig sikamlósak, mert a mondánivaló félelmetes komolysága minden esetben átüt az olcsónak látszó felszínen. Egy fiatalon is sokat tapasztalt, tanult és szenvedett nemzedék elrettentő, elgondolkoztató képe rajzolódik ki ebben a jól sikerült

regényben, amely ha nem a vajdasági magyar irodalomban jön létre, könnyen bestsellerré is válhatna” – vetette papírra a huszoneves kritikus a nála egy esztendővel fiatalabb huszoneves íróról. Tömény bekezdés, annyi szent. Stílusos oldalvágásokkal cikázik a minősítés szintjei között, ki nem fejtett módon utal lokalitásra, marginalitásra negatív vonatkozásaival, közben a „nem a legmakulátlanabb” értékelést nyilván nem a regényre (vagy írójára), hanem – mint ki is jelenti – az alkotás egyes szereplőire vetíti. (A felcserélés véletlenszerű lehet, tollhiba. Gerold számos esetben rögzíti: az irodalmi alkotás elsődleges, döntő specifikuma a szövegszerűség, nyelvi megalkotottság. E nyelvi szféra „viselkedik”, hat, mozog – magának a regénynek nincs „morálja” stb.) Rögtön ezután (rögtön? Csak az ábécés haladásban, de valóban huszonnégy évvel később) Végel 1989-es drámagyűjtését (*Judit*) alig méltatja jó szóra, sőt úgy is fogalmaz: „számomra ez nem irodalom”, és az író sem kíméli: „évek óta folytatott ambivalens közszereplését nem tudtam, s ma sem tudom akceptálni”. A „fűrészpórral töltött” alakok „frázisos” dramaturgiája után – vagyis húsz oldallal és bő tíz évvel odébb a *Retró*ban – egy Végel-röpkritika is olvasható, a 2000-re datált *Peremvidéki élet* kritikája. Regényt és drámákat követően cikkek, esszék: egy harmadik műfaj, s megint eltelt egy dekád. „...nemcsak a század utolsó évtizede, hanem az utóbbi negyven-ötven év felett mond fölöttébb elmarasztaló ítéletet – szól a summázat. – De míg a legújabb események kapcsán kifejtett nézetei igencsak találóak, a Tito-korszakról közölt meglátásai, bár sokszor pontosak, inkább afféle lépcsőházi bölcsekedésnek, utóókoskodásnak tűnnek. Ettől s az időnkénti bántó nyelvi pongyolaságotól eltekintve Végel László könyve, mint írásai általában, elgondolkodtatóak, párbeszédre, sőt óhatatlanul – ahogy a jugoszláviai helyzet is – vitára ingerlők”. Mindebből – megfelelő összevetéssel – leszűrhető: bizonyára valóban az ambivalens szó fejezi ki legpontosabban, hogyan viseltetik a kritikus Gerold az író Végel (művei) iránt.

Az időtelés, az idők változása, illetve az ezzel járó társadalmi, esztétikai és egyéb változások persze Gerold Lászlót eleve foglalkoztatták. Utasi Csaba *Csak az emberek* (2000) című kötetéről írta: „Mivel Utasi válogatása [jugoszláviai magyar versek és hozzájuk írt kommentárok – T. T.] nagyrészt a hetvenes években készült, s esszé szerű verskommentárjai is ekkor íródtak, óhatatlanul felmerül(het) a kérdés, milyen mértékben kezdte ki őket az idő, ma mennyire frissek, érdekesek. Lévéen azonban, hogy Utasi válogatása elsősorban poétikai, líratörténeti szempont szerint történt, a versek a kommentárokkal együtt figyelemre érdemesek”. Ugyanez áll Gerold László gyűjtésére is: mivel eszme-futtatásai lehetőleg nem hagyják el az esztétikum terepét (s ha mint zoon politikon érvel, jobbra erkölcsi meggyőződésének ad hangot), kitűnő kalauzul szolgál a múltból a jelen felé tartó tájékozódásban. Szükségképp azon adatokon belül, melyeket kritikusai megbízatásainak részleges alkalmisága, illetve a válogatás ténye emel.

A *Retró* cím részben vissza is vonja a múltból a jelen felé tartó tájékozódás irányát, azaz egy irányt. A kritikák tisztán az elrendezés és az idő haladása-mozgása révén hasonló vonással bővülnek a *Retró*ban, mint amellyel a szerző Bori Imre közelítését írta le az 1985-ös *A magyar irodalom modern irányai I.* terjedelmes analizisében: „»Visszafelé-olvasásnak« neveztem Bori Imre módszerét, olyan szemléletnek, amely a szár felől, a virágok ismeretében keresi a gyökereket, sőt a csirát próbálja megtalálni. Ezzel magyarázható, hogy nem teljes vizsgálatát végzi el a néhány évtizednek, vagy egy-egy életműnek, csak azokat a jeleket, mozzanatokot, töredékeket vagy műveket veszi számba, amelyek a modern irodalmi jelenségek szempontjából fontosak lehetnek, előzménynek tekinthetők”. Gerold László kritikus botanikája, e nagy biztonságu és széles látókörű, érzékeny szakértelem, a legváltozatosabb (mű)fajok értése, kritikai prezentálása a visszafelé olvasás teoretikus programja, koncipiáltsága helyett – maradvá a metaforikusságnál – virág és szár, gyökér és csira egyszerre szinkron és diakrón, összevető bemutatását teszi lehetővé. Szenteleky Kornél nem szereplője a könyvnek, de újra és újra elhangzik: ő volt az első jelentékeny magvető („Mindenki, aki két emberöltő óta irodalomhoz kötötte az életét a Vajdaságban, Szenteleky Kornél utódja: öccse, fia, unokája” – indít Bori Imre 1994-es Szenteleky-monográfiájának felütése). Az évjáratokat nézve az Új *Symposium* nagy nemzedéke is nyomtatékosan nyeri el a kezdeményező szerepet. A „friss hang”, a kétezres évtized zsendülése is megérinti a kritikus, aki – feladatából eredően – nem végezhet teljes vizsgálatot, adósunk azonban így sem marad. Működik a *Retró*-genealógia.

Gerold színesen, élvezetesen ír, időnként az erős személyességet is vállalva. A megítélés mellett a közvetítés is erőny. Kitűnően idéz, az írói önminősítések közül a fontosabbját sosem hagyja futni. *A feledés emlékezete* című antológia kapcsán teszi közkincsé a kiválóan használható szót Aaron Blumm kéziratából: „összeomlesztő eljárással” montírozott drámáját, a *Hamlet halottat* moslékdrámának nevezte. Hasznos a metanovella terminus bevetése és értelmezése Bognár Antal *Textiliája* (1976) kapcsán, és képszerű az esszélánc-tárlat minősítés Tolnai Ottó vallomáskönyvéről (*Költő disznósírból*, 2004). Az expressis verbis kijelentések is nagyjából bizonyítást nyernek, ha „egybeolvassuk” a két ciklus vonatkozó szövegeit, illetve megtaláljuk a (félig-meddig véletlenszerű) „ellenszövegeket”. Bányai János „talán az egyetlen rendszerben látó, gondolkodó kritikusunk” – csattan a következtetés már 1972-ben *A szó fegyelme* ismertetése végén. Az érvelés nem is annyira a további Bányai-kritikákban, hanem

például (negatív oldalról) a Vajda Gábor törekvéseit elmarasztaló bírálatokban rejlik (*A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig* roppant kemény feddést kapott 1994-ben stb.), vagy a Hornyik Miklósnak címzett kifogásokban manifesztálódik – a rendszernélküliséget illetően (*Titokfejtők*, 1988). Hozzászól a kérdéskörhöz a Böndör Pál *Eső lesz* (1970) című kötetéről írott recenzió egyik passzusa is. Példásképp a körültekintés, a sem a szervilizmusnak, sem a trónfosztási elánnak nem engedő józanság, amellyel Gerold számba veszi a nagy irodalomtörténész, professzor úttörők, Sinkó Ervin, Szeli István és Bori Imre itt teret nyerő könyveit, összesen tízenegyet. A kortársi szépirodalmi kritika mértékadó művelésénél is alighanem sokszor súlyosabb mérleget Gerold László nagy léptékekben gondolkodó, az egyetemi oktató optikáját is működésbe hozó irodalomtörténet-kritikai, az irodalomtörténet-írás műhelymunkáira vonatkozó nem egy állásfoglalása.

Az *Eső* lesz fogadva, több mint negyven évvel ezelőtt, így festett a Gerold-mondat prototípusa: „Böndör – könyve tanúsága szerint – mindenképpen tehetséges költő, de arra is példa lehet ez a kötet, hogy a cselekedésre készítő ellenállás hiánya, vagy az önállósulás elementáris szükségletének nem teljes érvényű felismerése, féleredményeknek, lelki, gondolati eseménytelenségnek, mozdulatlanságnak, látszólagos lázadásnak lehet igen könnyen, biztonságosnak, tetszetősnek tűnő melegegya”. A finomító közbevetések, kiegészítések olykor a mondat ellen dolgoztak. Napjainkra a kritikus – ahogyan egy esetben önmagát nevezi, Földi László 1990-es *Az orgonák völgyében* című kisprózáit felülte –, a „hitetlen Tamás” tagoltabban, jobban beosztott lélegzettel, letisztultabb stílusban beszéli el olvasásélményeit. Nagy Abonyi Árpád művéről (*Budapest, retour*) régebben tán egy-két mondatba szorította volna, amit itt négy meggyőző kis tételben állít (2008-as dátummal): „Számomra elsősorban erről [„A senkiföldjén levés érzéséről”, T. T.] szól Nagy Abonyi Árpád kisebbségként jól ismert permanens kisebbségi életérzést kifejező regénye, melyet a kilencvenes évektől működésbe hozott »balkáni Horror Picture Show« csak tovább turbózott. S ezért vélem jó regénynek Nagy Abonyi könyvét, amelyet Bányai János kritikájában joggal nevez »a kilencvenes évek regényének«, s amely az újabb magyar emigráns-irodalomban, kivált itt a vajdasági termésben, fontos vállalkozásnak tekinthető. Azt sem hiszem, hogy regényként, tehát a megformálás tekintetében, elmarasztalható lenne. Inkább olyan alkotás, amely a jól megválasztott tematikát szolid írói eszközökkel teszi olvashatóvá.”

Nem kelt szellemi pezsgést egy kritikai „tárlat”, ha igaz, frappáns, időtálló megállapításait nem övezik vitatható mozzanatok. Geroldnak legkivált a névsorai, felsorolásai válhatnak ki berzenkedést. Ismét egy Bányai-könyv, az 1995-ös *Talán így* röpkritikáját szemlélve, Gerold az alábbiak szerint csoportosít (vagy erősit fel kritikus kollégája csoportosítását): a huszonhárom bemutatott írószemélyiség között „jelentős magyar írók-költők” (Márai Sándor, Vas István, Mándy Iván, Mészöly Miklós, Nádas Péter, Orbán Ottó, Böndör Pál) és „fontosak” (Szilágyi István, Kertész Imre, Bodor Ádám, Grendel Lajos, Rába György, Petri György, Tandori Dezső, Rakovszky Zsuzsa, Balla Zsófia, Balassa Péter, Kántor Péter, Cs. Gyimesi Éva, Beck András, Tillmann J. A.) kaptak helyet. Aligha szerencsés az akarva-akaratlanul szembeállító két címke, s nincs irodalomértő, aki ne kezdené azonnal „átírni” e listát, hevesen „sakkozva” a két nagy névmezőn. Bori Imre *Két költő* (1967) című, Juhász Ferenc és Nagy László portréját nyújtó ikertanulmányát pásztázva Gerold „a mai magyar költészet két legkiválóbb képviselőjeként” nevezi meg a könyv alanyait. Aztán rögtön igyekszik vissza is vonni a dupla felsőfokot (hiszen „fejben” nyilván számol a zenitjén termő Illyéssel, tud Pilinszky egyre leprésebb verseiről, ellát Hatar Győző kertjéig, és így tovább), ám ha kiszaladt a „(két) legnagyobb” jelző, akkor a szözerkezet elkezdi önálló életet élni. (Egyébként épp a Bori-könyv kritikája is kiváló minta arra, hogy Gerold mindig tud a már megjelent társkritikákról – ez esetben egy sajátos kritikai jelenségről: diákolvasók megnyilvánulásairól is –, és bátran, befolyásolhatatlanul támaszkodik e forrásokra, a kritika műfaj művelését személyes teendőnek, de közös ügynek tételezve. Akár röpvitát is kezd, a recenzeálendő mű kritikája mellett valamely kritikájának a kritikájától sem fosztva meg minket.)

Szakembernek, irodalombarátnak tartogat további csemegéket, érdekességeket a *Retro*. A Varga Zoltán prózájáról (*Szökés*) 1990-ben keletkezett bírálat összevető módon Lászlóffy Csaba *A szökés* című, ugyanakkor megjelent kötetének hasonló című kisregényét ugyancsak elemzi. Ez csupán a kritika szövegéből világos, mert lévén Lászlóffy a romániai magyar irodalom képviselője, még az említett függeléki adatokból is kizárta a kötet egyneműségét, vajdasági arculatát óvó akarat.

Élvezetes határjárás a *Retro* Gerold Lászlóval, előre-vissza az időben. Léphaft Pál ugyancsak retro, az *Új Symposion* 1982-es januári-februári számából származó illusztrációi (töltőtollat variáló szerzőszámok; palackból kiszabaduló lapcím- és betűszellem, enyhén szólva dorong alakban) így együtt kissé zaklatott, szinte vicces motívumkeveredést idéznek elő a piros-fekete-fehér borítón. Ám 2012 januárjában a legszebb vajdasági magyar könyvek versenyén a zsűri elismerő oklevelet adományozott a Forum Kiadónak (a kötet az újjvidéki Verzál Nyomdában készült). Valamiféle jelképes elismerő oklevél az egyetemes magyar kritikusai céltól is megilleti Gerold László vállalkozását.